

היכונים לשוניים בפרשת שפטים עו

דקדוקי מילים וחלקם בעלי שינוי משמעות בפרשת שפטים ובהפטרות ובראשון של כי-תצא

טז יח	שְׁפָטִים וְשֹׁטְרִים: הפ"א והטי"ת בשווא נע.תִּתֶּן-לָךְ: געיה בתי"ו הראשונה
טז כ	נָתַן לָךְ: אין טעם נסוג אחור, כן הדבר גם בהמשך יז ב
טז כא	תַּעֲשֶׂה-לָךְ: העמדה קלה בתי"ו ודגש חזק בלמ"ד מדין דחיק
יז א	כָּל דְּבַר רָע: טעם טפחא בתיבת כָּל, יש להקפיד על הפרדת שתי התיבות הנותרות
יז ד	וְהִגַּד-לָךְ: געיה בה"א
יז ז	תִּהְיֶה-בּוֹ: העמדה קלה בתי"ו ודגש חזק בבי"ת מדין דחיק
יז ח	לִנְגַע: הלמ"ד קמוצה
יז י	אֲשֶׁר יִבְחַר ה': טעם טפחא בתיבת אֲשֶׁר
יז יב	לְשָׁרֵת: טעם נסוג אחור לשי"ן ותנועת הרי"ש התקצרה לסגול
יז יד	וַיִּשְׁבְּתָה בָּהּ: טעם נסוג אחור לשי"ן, הבי"ת בראש התיבה השנייה בדגש חזק מדין אתי מרחיק
יז טז	לֹא-יִרְבֶּה-לּוֹ: במלרע, הלמ"ד האחרונה בדגש חזק מדין דחיק, אין לקרוא כאילו ההטעמה בבי"ת
	וכן הדבר גם בהמשך פס' יז. תִּסְפּוֹן: יש להאריך מעט בתי"ו ובמלרע
יז יח	וְכָתַב לּוֹ: טעם נסוג אחור לכ"ף. מִלִּפְנֵי הַפְּהָגִים הַלְוִיִּם: טעם טפחא בתיבת מִלִּפְנֵי
יז יט	וְקָרָא בּוֹ: טעם נסוג אחור לקו"ף
יז כ	הוּא וּבָנָיו: יש להקפיד על הפרדת התיבות, להשמיע שורק פעמיים, כן הדבר בהמשך יח ו
יז ב	לֹא-יִהְיֶה-לּוֹ: העמדה קלה בי"ד הראשונה
יז ה	אֶת-הַדָּבָר הָרָע: הרע ברי"ש קמוצה
יח ח	חָלַק כְּחָלָק: לאלו שאינם מבחינים בקריאתם בין קו"ף לכ"ף עליהם להיזהר לא להדביק את התיבות
יח ט	כְּתוּעַבָת: העי"ן בחטף פתח ולא בצירי ¹
יח יא	וַיִּדְעֵנִי: הי"ד בחירק חסר (אין לקרוא 'ואידעני') והדל"ת אחריה דגושה ובשווא נע
יח יב	כָּל-עֲשֵׂה אֱלֹהִים: טעם נסוג אחור לעי"ן
יח יד	אֶל-מַעֲנָנִים: נו"ן ראשונה בשווא נע ולא בחטף כפי שמופיע בחלק מהדפוסים. נָתַן לָךְ: טעם נסוג
	אחור לנו"ן הראשונה. תִּשְׁמָעוּן: במלרע
יח יט	הָאִישׁ אֲשֶׁר לֹא-יִשְׁמַע: תיבת הָאִישׁ בפשטא, לא בקדמא כמו בצירוף קדמא מהפך פשטא
יט א	וּבְבִתְיָהֶם: בי"ת ראשונה, על אף הקושי, בשווא נח
יט ב	תִּבְדִּיל לָךְ: אין טעם נסוג אחור, עם זאת, יש להיזהר לא להדביק את התיבות

¹ צורת הנסמך גרמה לתנועת הצירי להתקצר לחטף

יט ה וְנִדְחָה: הד' דגושה ובשווא נע ²	
יט ו כִּי-יַחֵם: כי במקף ולא במונח	
יט ח אֶת-גְּבֻלָּךְ: העמדה קלה בב'ת והלמ"ד בשווא נע. וְנָתַן לָךְ: טעם בסוג אחור לנ"ן הראשונה	
יט י יָדָם נָקִי: הד' קמוצה ³	
יט יא וְאַרְבַּ לֹו: טעם נסוג אחור לאל"ף	
יט יג מִיִּשְׂרָאֵל: הי"ד בדגש חזק ובחיריק	
יט יט וַעֲשִׂיתֶם לֹו: טעם נסוג אחור לשי"ן	
כ ב כְּקִרְבָּכֶם: הקו"ף בקמץ רחב והרי"ש בקמץ קטן	
כ ג אֶל-תִּירְאוּ: געיה בת"ו והרי"ש בשווא נע ⁴	
כ ו אֲשֶׁר-נָטַע פָּרִם: אין טעם נסוג אחור. תיבת אֲשֶׁר מוקפת ולא בקדמא, כן הדבר גם בפסוק הבא	
כ ז אֶרֶשׁ: שי"ן שמאלית	
כ ט וּפְקֻדּוֹ: הטעמה משנית של מרכא בפ"א במדויקים	
כ יא לָמָס: הלמ"ד בקמץ	
כ יט לְתַפְשָׁה: הת"ו בקמץ קטן. אֶת-עֵצָה: יש להקפיד על קריאת המפיק, אחרת יש בכך כדי לשבש את משמעות הכתוב	
כ כ כִּי-לֹא-עָץ: שלוש המילים מוקפות וזהו הנוסח הנכון ⁵	
כא א בְּאֶדְמָה: הב' קמוצה	
כא ב וּמִדְדוּ: דל"ת ראשונה בשווא נע ⁶	
כא ד וְעֶרְפוֹ-שֵׁם: געיה בעי"ן	
כא ו עַל-הָעֵגְלָה הָעֲרוּפָה בְּנַחֵל: טעם טיפחא בתיבת עַל-הָעֵגְלָה	
כא ח יָדָם נָקִי: הדל"ת קמוצה	
הפסרת שופטים, ישעיהו נא יב – נב יג:	
נא יב וּתִירְאִי: העמדה קלה בת"ו והרי"ש בשווא נע ⁷	
נא יג וַיִּסַּד אֶרֶץ: תיבה ראשונה במלרע ושנייה במלעיל, אין טעם נסוג אחור	
נא טו רָגַע: במלרע	
נא יז הַתְּעוֹרְרִי הַתְּעוֹרְרִי: בשתי התיבות רי"ש ראשונה בשווא נע ולא בחטף	
נא יט מִי יִנּוּד לָךְ: טעם טפחא בתיבת מִי	

² המרפה וקורא בשווא נח משנה למשמעות של דחייה.

³ יתכן שזה לעיכובא למי שבכל מקום מבחין בין קמץ לפתח

⁴ הקורא נח משבש את משמעות הכתוב

⁵ בקורן התיבה כִּי מוטעמת במונח, עיין בספר "כא"צ והנוסח המקובל של המקרא" עמ' 54 שהטעמת הדפוס מנוגדת לנוסח המדויק בכתבי היד.

⁶ אין לחוש לאותם דפוסים וכתבי יד אשר ניקדו שם חטף פתח, אין זה אלא כי אם למנוע קריאתה בשווא נח

⁷ יש שינוי משמעות אם יקרא בשווא נח.

נא כ הַמְלָאִים: געיה בה"א והמ"ם אחריה בשווא נע

נא כא וּשְׁכַרְתָּ: ש"ן ימנית

נא כג מוֹגֵיךְ: הו"ד בחירק חסר, אין לקרוא 'מוגאִיךְ'.⁸ לַעֲבָרִים: הַלמ"ד בפתח על אף שהיא באה לפני גרונית

נב א עוֹרֵי עוֹרֵי: במלרע

נב ד יֶרֶד-עֲמִי: געיה ביו"ד הראשונה

נב ה יְהִלִּילֹ: הה"א בצירי, ואין להשמיע צליל של יו"ד אחריה. מְנַאֵץ: המי"ם בחירק ולא בשווא

נב ו הַמְדָּבֵר: געיה בה"א והמ"ם אחריה בשווא נע

נב ח נִשְׂאוּ קוֹל: טעם נסוג אחור לנ"ן, הש"ן בשווא נע

נב ט חֲרָבוֹת: החי"ת בקמץ קטן

נב יא הִבָּרוּ: במלעיל

נב יב תִּלְכוּן: מלרע

טז יח שִׁפְטִים וְשִׁטְרִים תִּתֶּן-לָךְ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ יַעֲקֹב עֲצִיּוֹן בֹּא לִיְדֵי בִטּוֹי שֶׁבַת בִּשְׁבַתוֹ שׁוֹפְטִים עוֹ יוֹתֵר מֵאַרְבַּעִים מִצְוֹת מִצְוִיּוֹת בִּפְרִשְׁתָּנוּ, וְנִיתָן הִיָּה אִפּוֹא לַהֲנִיחַ שְׁצוֹרֵת הַצִּיּוּי הַדְּקוּקִית תּוֹפִיעַ פַּעֲמִים רַבּוֹת בִּפְרִשָּׁה. בְּרֵם, בְּכָל הַפְּרִשָּׁה יִשְׁנֵם רַק שְׁנֵי פַעֲלִים בִּלְשׁוֹן צִיּוּי.

הַמִּצְוָה הָרִאשׁוֹנָה בִּפְרִשָּׁה הִיא הַצְבַּת הַשׁוֹפְטִים וְהַשׁוֹטְרִים, אֵד הַתּוֹרָה אִינָה נּוֹקֶטֶת לִשׁוֹן צִיּוּי אֵלֹא לִשׁוֹן עֵתִיד: "שִׁפְטִים וְשִׁטְרִים תִּתֶּן לָךְ בְּכָל שְׁעָרֶיךָ". לֹא נֹאמַר "תֵּן לְךָ", אֵלֹא "תִּתֶּן". וְכֵן גַּם בִּפְסוּקִים הַבָּאִים: "צִדִּיק צִדִּיק תִּרְדֹּף" (וְלֹא רִדֹּף), וְעוֹד. יֵשׁ מִרְבּוֹתֵינוּ שֶׁהַסְבִּירוֹ שֶׁהַכְּתוּב מְנַסֵּחַ אֶת הַמִּצְוֹת לְרֹב בִּלְשׁוֹן עֵתִיד וְלֹא בִלְשׁוֹן צִיּוּי, לִפִּי שְׂאִין כֹּאן רַק מִצְוָה אֵלֹא גַם מַעִין הַבְּטָחָה לַעֲתִיד, שְׂכַךְ יֵהֵא. כֵּךְ לְמִשַּׁל לִשׁוֹן הַזּוֹהָר⁹ עַל הַפְּסוּק "קִדְּשִׁים תִּתֶּיךָ" (וִיקְרֵא יֵט, ב): "קִדְּשִׁים הֵיוּ לֹא כְּתִיב, אֵלֹא קִדְּשִׁים תִּתֶיךָ, תִּהְיוּ וְדֹאִי".

בְּרֵם, עַל פִּי הַפֶּשֶׁט יֵשׁ לוֹמַר שֶׁדֶּרֶךְ הָעִבְרִית הִיא לֹא פַעַם לְהִשְׁתַּמֵּשׁ בִּלְשׁוֹן עֵתִיד אִף כִּשֶׁהַכּוֹנֵנָה הִיא לַצִּיּוּי. כֵּךְ רִגִּילוֹת הַלִּשׁוֹן הַמְדוּבֶרֶת כִּיּוֹם (הַמִּפְקֵד יֹאמַר לַפְּקוּדִי: "תִּסְיִמוּ אֶת הַתְּרִגִּיל, תֹּאכְלוּ וְתַחֲלִיפוּ אֶת הַשׁוֹמְרִים בַּעֲמֻדוֹת", וְדוֹמְנִי שֶׁקֶשָׁה יִהְיֶה לְמִצְוָה מִפְקֵד שִׂיאֵמַר "אֲכָלוּ וְהַחֲלִיפוּ וְכוּ") – וְאִף בַּתּוֹרָה פַּעֲמִים הַרְבֵּה לִשׁוֹן עֵתִיד בֹּאָה תַּחַת צִיּוּי, וְלֹא רַק בַּצִּיּוּי מִגְבוּהָ. כֵּךְ לְמִשַּׁל אֹמֶרֶת רַבִּקָּה לִיעֲקֹב: "וְעַתָּה בְּנִי שְׁמַע בְּקוֹלִי לֵאשֹׁר אֲנִי מַעֲזָה אֶתְּךָ (בְּרִאשִׁית כז, ח). לָךְ נָא אֶל הָעֶזְרָא (פְּסִי ט) ... וְהִבָּאתָ לְאַבְרָהָם (פְּס') ...".

מִדּוּעַ נַעֲשֶׂה שִׁימוּשׁ בַּצּוּרֹת עֵתִיד וְלֹא בַּצִּיּוּי אִף שֶׁהַכּוֹנֵנָה הִיא לַצִּיּוּי? רִאשִׁית, לַעֲתִים אֲנָשִׁים מַעֲוִינִינִים לַחֲזֹק אֶת הַפְּקוּדָה שֶׁבִּפִּיהֶם בְּכֵךְ שֶׁהֵם מְדַבְּרִים בִּלְשׁוֹן עֵתִיד, כְּבִיכּוֹל הַדְּבָרִים כְּבֵר קְבוּעִים וּמוֹחֲלָטִים – וְלִמְצוֹנָה לֹא נֹתֵר אֵלֹא לְמִלָּא אֶת תִּפְקִידוֹ. שְׁנִית, יִיתְכֵּן שִׁישׁ הַשְּׁפַעָה לְלִשׁוֹן הַצִּיּוּי הַשְּׁלִילִי עַל הַצִּיּוּי הַחִיּוּבִי. כְּשֶׁרוֹצִים לַצּוּת עַל אָדָם שֶׁלֹּא לַעֲשׂוֹת דְּבַר מֵהָ, דֶּרֶךְ הַמֶּלֶךְ הִיא לְהַקְדִּים "לֹא" (או "אַל") לְפִועֵל בַּעֲתִיד. כֵּךְ לְמִשַּׁל בִּפְרִשְׁתָּנוּ לְגַבִּי אִיסוּר הַשְּׁחַתָּה עֲצִים: "לֹא תִשְׁחִית אֶת עֵצָה (כ, יט)",

⁸ לַתְּשׁוּמָה לִב: מוֹגֵיךְ בְּגִימָל לֹא מוֹנִיךְ בְּנ"ן כְּבַהֲפִטְרַת עֵקֶב. וְכֵר רִאשִׁית שִׁטְעוּ בָּזָה.

⁹ חֵלֶק ג פֹּא עִמ' א.

וכך בשאר מצוות "לא תעשה" שבתורה. מכיוון שהציווי השלילי משתמש בצורת העתיד בתוספת "לא", אך טבעי הוא שהציווי החיובי יעשה שימוש בצורה זו בלא ה"לא".

הזכרנו לעיל שרק פעמיים באה בפרשה צורת ציווי. האחת היא בדברי הכהן לעם ביציאה למלחמה: **"שִׁמַּע יִשְׂרָאֵל: אַתָּם קָרְבִּים הַיּוֹם (כ, ג) וכו'",** והשנייה היא בדברי הזקנים להי לאחר עריפת העגלה בנחל: **"כִּפֹּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל (דברים כא, ח) וכו'".** ואכן, לשון ציווי באה רבות במקראות בציוויים מידיים המופנים אל השומעים (להבדיל ממצוות לדורות), וכן בפניות תפילה כלפי מעלה (וכן הוא ברוב תפילותינו עד היום: השיבנו, סלח לנו, גאלנו – אך גם כאן יש לעתים לשון עתיד, למשל "ולירושלים עירך ברחמים תשוב", אמן כן יהי רצון).

יו ב' וְהָאִישׁ אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה בְּדוֹן לְבָלֵהּ שָׁמַע אֶל־הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשֶׁרֶת שֵׁם אֶת־יְיָ אֱלֹהֵיךְ הרב ישראל ידידיה נר"ו לע"י יוסף בן בובה, ת.נ.צ.ב.ה.

שאלה: האם יש להקפיד על ההבדל בין פשטא לקדמא או שאפשר לקרוא מילה המוטעמת בפשטא ברהיטות למילה הבאה אחריה?

תשובה: מבחינה דקדוקית הפשטא (או הפשט) הוא טעם "מפסיק"¹⁰ ושונה הוא מן הקדמא שהוא טעם "משרת"-מחבר.¹¹ יש הקוראים לפשטא קדמא ולקדמא פשטא, וכן יש האומרים תרי פשטין ויש האומרים תרי קדמין, אלא שכאן נקרא למפסיקים פשטא ותרי פשטין ולמחבר קדמא.

צורת טעמים אלו היא שווה,¹² וכדי להבחין ביניהם שמו הנקדנים את סימן הפשטא המפסיק מעבר לאות האחרונה במילה, ואת הקדמא המחבר השאירו על האות המוטעמת. וכדי שלא נטעה לקרוא את המילה המוטעמת בפשטא מלרע גם אם היא מלעיל, שמו שני פשטין בתיבה מלעיל, אחד על מקום ההטעמה והשני מעבר לאות האחרונה. וכל זה לא שייך בקדמא המחבר שבא תמיד במקום ההטעמה כאמור.¹³

¹⁰ ולכן יודגשו בג"ד כפ"ת בראש המילה שלאחריהם גם לאחר אהו".

¹¹ ונקרא גם אזלא אם הוא לפני גריש, וקנה שם לעצמו מפני שלפני הגריש יש לאזלא נגינה מיוחדת, משא"כ הקדמא. א"ה: יש ספרי טעמים שאינם משתמשים כלל במלה 'קדמא', וקוראים לטעם הזה 'אזלא' גם כשאינו לפני גריש.

¹² בדפוס צורתם מעוגלת אבל בכתבי היד היו מסמנים אותם בקו ישר נטוי. ראה למשל בצילום מכתר ארם צובה של הפסוק "וַיֹּאמֶר לְהַכּוֹת חֲמֵשׁ אוֹ־שָׁשׁ" (מלכים ב יג, ט).

עליו איש האל והסודאמו
להפכות חמש או שש

¹³ וכשיבוא הטעם קדמא על הסיומת ת או על הסיומת ה, צריך יותר לשים לב לכך שהטעם הוא באמת על האות הזאת ולא מעבר אליה, שאם כן אז אינו קדמא אלא פשטא. לדוגמא "וַיִּסְפָּתָ לָךְ עוֹד שְׁלֹשׁ עָרִים" (דברים יט, ט), "וְלִקְחָתָ אֶת־הַלְוִיִּם לִי" (ג, מא) "וְהוֹצֵאתָ לָהֶם מִים" (במדבר כ, ח) או "וְהִרְמֹתָ מֶכֶסֶת" (במדבר לא, כח) שבהם הקדמא-האזלא המשרת הינו על התיו עצמה ולא מעבר אליה, וכן "כִּפֹּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר־פָּרִיתָ" (דברים כא, ח), "לָךְ נִתְּתִים" (במדבר יח, ח), "בְּשִׁלְחָךְ אֹתוֹ חֲפָשִׁי" (דברים טו, יח), "יְקִימוּךְ יְיָ לִי" (דברים כח, ט), "רַעַךְ וְרַע אֲבִיךָ" (משלי כז, י), שהטעם הוא קדמא ובא על הכף עצמה ולא מעבר אליה. ובפסוקים "הַנֶּחֱדָ יִפֹּה רוּדִי" (שיר השירים א, טז), "וַאֲמַרְתָּ לְאַבְשָׁלוֹם עֲבָדְךָ אֲנִי הַמֶּלֶךְ" (שמואל ב טו, לד) יש בהם גם פשטא וגם קדמא (ואף תרי פשטין).

והיות ובטעמי איוב משלי ותהלים אין כלל את הטעם פשטא המפסיק, לכן ברור שבפסוקים הבאים הטעם ב"ך" הוא קדמא ולא פשטא (ונהוג לקרואו אזלא). "וַיִּשְׁרָשֶׁד מֵאֲרֶץ חֲנָנִים סֵלָה" (תהלים נב, ז), "אֲבָחֶנְךָ עַל־מֵי מְרִיבָה סֵלָה" (תהלים פא, ח). אמנם אם יש סימן פסק לאחר האזלא, הרי טעם זה הוא המפסיק הנקרא אזלא-לגרמיה כדוגמאת "הִלְלוּ יְהוָה הַלְלוּ־אֱלֹהִים בְּקִדְשׁוֹ" (תהלים קנא, א) ואינו מקביל לפשטא שבשאר כ"א ספרי התנ"ך. וגם בכ"א ספרים אם יבוא קדמא באותה התיבה עם זקף קטן, אין זה קדמא, ויש מעמידים בו ויש ממחרים בו, ונקרא מקל בפי המדקדקים. א"ה. השם המקובל הוא 'מתיגה זקף'.

ובאו שלושת אלו הקדמא, והפשטא ושני פשטין בפסוק אחד, כמו: "הַמְעֵט כִּי הֶעֱלִיתָנוּ מֵאֶרֶץ זָבַת חֶלֶב וְדָבָשׁ" (במדבר טז, יג), וכמו "כִּפֹּר לַעֲמֻךְ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-פָּדִיתָ יְהוָה וְאֵל-תַּפְּלוֹתָם נָקִי בְּקָרֵב עַמֶּךָ יִשְׂרָאֵל" (דברים כא, ח).

כתבו המדקדקים, שהיטיב הוא תמורת הפשטא,¹⁴ ויבוא במקומו אם ההטעמה היא בראש המילה.

נמצאנו שהפשטא, תרי פשטין והיטיב, אחד הם מבחינה דקדוקית, וגם אם מנגינה שונה להם, לא שונים הם בדרגת ההפסקה שלהם, ולכן אם עושים כדן הפסקה לאחר תרי פשטין ולאחר יתיב, אין סיבה שלא לעשות הפסקה גם לאחר הפשטא.

ברוב העדות,¹⁵ כמעט שאין הבדל באופן מנגינתם¹⁶ של הפשטא והקדמא,¹⁷ אלא שעושים את האחד משרת ומחבר ואת השני מפסיק, והיינו שבמשרת אין עושים שום הפסקה לאחריו, ובמפסיק עושים הפסקה לאחריו.¹⁸

את עניין המפסיקים והמחברים נבין ע"י דוגמא בטעם המפסיק טרחא בפסוק "וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְךָ הַיּוֹם עַל-לִבְבְּךָ" (דברים ו, ו) שיש להפסיק בין מילת "היום" ל"על לבבך" שלא ישמע ח"י שהיום יהיו המצוות על לבבך ולא מחר.¹⁹

אמנם שלא כמו בדיבור היום יומי שיש לנו דרגות הפסקה בודדות (נקודה ופסיק), בטעמי המקרא יש כמה וכמה דרגות הפסקה כמו שביארו המדקדקים. מ"מ לפשטא יש דרגת הפסקה נמוכה יחסית (הפסקה קלה), לכן בהרבה מקרים לא מרגישים בה, ולא יודעים שיתכן שינוי משמעות אם עשו טעם מחבר במקום מפסיק או להיפך,²⁰ וזאת בעיקר לנו דוברי העברית המודרנית, שחסרים לנו כל ההרגשים בדקות לשון הקודש.

ובזה יש להבין את דברי רש"י בחגיגה ו: ד"ה "לפסוקי טעמים"²¹ שמחשיב את הפשטא לטעם שאינו מפסיק, שהכוונה היא לא מפסיק כל כך אלא מפסיק קל יותר מן האתנח או הזקף קטן. והראיה שכלל את הפשטא יחד עם הרביע שידוע לכל שהוא טעם מפסיק. ובאמת הפשטא והרביע שונים בדרגת הפסקתם שקלה היא מזו של הזקף הקטן שהוא מפסיק קל יותר מן האתנח וכ"ש מסוף פסוק.

והנה מספר דוגמאות שבהם גם מי שלא בקיא בדקדוק יראה את חשיבות ההפסקה בטעם פשטא, אף אם קלה היא.

"וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל-אָבִיו אָנֹכִי עֹשֶׂה בְּכֹרְךָ" (בראשית כז, יט) – יש להפסיק מעט בין תיבת "אנכי" שהיא בטעם פשטא (מפסיק) לבין "עשו בכורך", כפי שמוכח מפירוש רש"י, שיעקב אמר שני עניינים שונים: אנכי המציא לך, ועשן הוא בכורך. וכן הורה המנחת שי "אנכי – פסקא טעמא".

"וַאֲמַרְתָּ לְעַבְדְּךָ לְיַעֲקֹב" (בראשית לבי, יט) – שיעקב אבינו מצוה כל אחד ממלאכיו מה שיאמרו לעשיו. ויש להקפיד על הניגון המפסיק בפשטא שבתיבת "ואמרת", שלא ישמע שכך יאמר המלאך ליעקב, אלא הכוונה היא שכאשר ישאל עשיו את המלאך למי אתה? יאמר לו שהוא השליח של יעקב.

¹⁴ כמ"ש ר' משה הנקדן בדרכי הניקוד והנגינות (שער הנגינות) זל"ל: יתיב קריאתו כקריאת פשטא ובמקום פשטא הוא, אמנם אם הנגינה בראש נקרא יתיב. עכ"ל. והוא שאינו צריך לטעמים משרתים לפניו. עיין במשפטי הטעמים לרו"ה (שער ב פרק א).

¹⁵ ועל מנהג יהודי בבל ראה בחלק השני של המאמר.

¹⁶ והרבה אינם עושים שום נעימה בשניהם.

¹⁷ אין הכוונה לקדמא (או האזלא) הבאה לפני הגריש, שלה יש מנגינה ברורה. ובלוחות הטעמים מופיעה לפני הגריש, ומן הראוי להוסיף בהם עוד אחת שאינה סמוכה לגריש.

¹⁸ אצל יהודי מרוקו, מלבד שטעם הפשטא נשמע מפסיק בבירור, יש גם הבדל של ממש ביניהם במנגינה.

¹⁹ וכן נפסק בשולחן ערוך סימן סא סט"ו: צריך להפסיק בין היום על לבבך, ובין היום לאהבה, שלא יהא נראה היום ולא למחר.

²⁰ וכן אם עושים דרגת הפסקה שונה, וכדוגמת התביר שלפני הטרחא שהתביר מפסיק קל יותר מן הטרחא, ובהרבה מקרים אם מפסיק בטרחא יותר מן התביר, הרי זה משנה משמעות, כדוגמת: "שִׁשָּׁה וְאַרְבָּעִים אֶלֶף וְחֲמִשָּׁה מֵאוֹת" (במדבר א, כא) שהכוונה היא ל-46,500 ולא ל-1,546 כי מילת "אלף" נמשכת למילים הקודמות לה יותר מאשר לבאות אחריה.

²¹ וזה לשונו: בנגינות, אם תאמר שני מינין - צריך אתה לפסוק הטעם של ויעלו עולות באתנחתא, כמו שאנו קורין אותו, או בזקף קטן, טעם שמפסיק הדבור ממה שלאחריו, ואם מין אחד היה - צריך אתה לקרותו באחד משאר טעמים שאין מפסיקין, כגון פשטא או רביע.

"מִי־כְמֹכָהּ בְּאֵלִים יְיָ" (שמות טו, יא) - יש להקפיד להטעים היטב את הפשטא המפסיק שבתיתב "באלים", שלא ישמע ח"ו באלים ה'. ופירוש הדבר, שבכוונה הונח טעם מפסיק כדי להרחיק מהבנה שגויה זו.

כיוצא בזה "וַיִּזְרְהוּ יְיָ עֵץ" (שמות טו, כה) - יש להקפיד להטעים היטב את הפשטא המפסיק שבתיתב ה', שלא ישמע ככפירה ח"ו.

"וְהָיָה כְּזֶרַע גֶּדֶל לְבָן" (שמות טז, לא) - יש להקפיד להטעים היטב את הפשטא המפסיק שבתיתב גֶּדֶל, שלא ישמע שזרע גד הוא בצבע לבן, בעוד שהכוונה היא שרק המן הוא לבן. כמ"ש רש"י ז"ל: זרע שלו עגול ואינו לבן, והמן היה לבן, ואינו נמשל לזרע גד אלא לענין העגול כזרע גד היה, והוא לבן.

"וְעֵשִׂיתָ עַל־שׁוּלְיוֹ רִמְנוֹי תַּכְלֶת וְאַרְגָּמָן וְתוֹלַעַת שָׁנִי עַל־שׁוּלְיוֹ סָבִיב" (שמות כח, לג) - יש להפסיק מעט במילת "רמוני", ש"תכלת וארגמן ותולעת שני" חדא מלתא הוא, לכן דגושה תיו של "תכלת".²²

"וְאַכְלֹתִי חֲטָאת הַיּוֹם הַיּוֹטֵב בְּעֵינֵי יְיָ" (ויקרא י, יט) - יש להפריד בין "חטאת" שהוא בטעם המפסיק פשטא לבין "היום", שאין זו סמיכות²³ לאמר חטאת של היום, אלא שאהרן אמר שלא ייטב בעיני ה' לאכל את החטאת ביום האנינות, ומכיוון שהמתינו עד הלילה יש לחשוש שמא נגעה בו טומאה לבינתיים ולכן שורף (ע"פ רש"י ושפ"ח אות ו).

"וְנִקֵּב יָשָׁם־יְיָ מוֹת יוֹמָת" (ויקרא כד, טז) - יש להקפיד להטעים היטב את הפשטא המפסיק בשם ה', שלא ישמע ח"ו כחירוף.

"כָּל־הַבֶּקֶר לַעֲלֹה שְׁנַיִם עֶשְׂרֵי פָרִים אֵילִם שְׁנַיִם־עֶשְׂרִי כִבְשִׁים בְּנֵי־שָׁנָה שְׁנַיִם עֶשְׂרִי וּמִנְחָתָם" (במדבר ז, פז) - גם בלשון המדוברת ברור הפסיק הקטן שבין אֵילִם שְׁנַיִם־עֶשְׂרִי שהוא דבר אחד לבין כִבְשִׁים בְּנֵי־שָׁנָה שְׁנַיִם עֶשְׂרִי, לכן יובן השימוש בפשטא המפסיק.

"אִישׁ אֶחָד לְמִטָּה אֶבְתָּיו תִּשְׁלָחוּ" (במדבר יג, ב) - הפשטא נחשב למפסיק יותר חזק מאשר הגריש,²⁴ למרות שמסלסלים בגריש יותר מן הפשטא. מכאן שההפסק הנכון הוא בפשטא שבתיתב "אבותיו", שלא ישמע שנשלח האיש אל מטה אבותיו.

כיוצא בזה אם לא יפסיק בפשטא היטב בפסוק "וְעָשָׂה אֶת־הָאֶחָד חֲטָאת וְאֶת־הָאֶחָד עֲלָה לְיָי" (במדבר ח, יב) יובן שרק העולה היא לה' ולא החטאת, ולא היא!

ידועה המחלוקת בין רש"י לרשב"ם בביאור הפסוק "לֹא - חֲמֹר אֶחָד מֵהֶם - נִשְׁאָתִי, וְלֹא הִרְעֵתִי אֶת־אֶחָד מֵהֶם" (במדבר טז, טו). ומצדיק הרוו"ה בהבנת המקרא את פירש"י²⁵ ואומר: אך לעיקר מדקדק בלשון עברי אין לו אלא פירוש רש"י ז"ל שהוא מיוסד בדקדוק התיבה,²⁶ גם הוא מקוים מבעל הטעמים שהפריד תיבת מֵהֶם (שמוטעמת בטעם פשטא המפסיק) מִנְשָׁאתִי וחיבר אותה אל אֶחָד וכו' ולכן גם אונקלוס הסכים עם פירוש רש"י ותרגם לא חמורא דחד מנהון שחרית. עכ"ל.

"אֶחָלִי תַת פַּחַדְךָ וַיִּרְאֶתְךָ" (דברים ב, כה) - מילת "אחלי" מוטעמת בטעם פשטא ולא כמו שיש טועים וקוראים אותה בקדמא המשרת. וגם "פחדך" בפשטא. הפשטא הראשונה מפסיקה יותר מן השניה שבמילת "פחדך".²⁷ לכן פירושו אתחיל - לתת פחדך ויראתך. פחדך ויראתך קצת מחוברים יחד. ואם יעשה את "אחלי" בטעם קדמא לא יתחבר ויראתך למה שלפניו.

²² מ"מ הפשטא שבהמשך הפסוק נדונית כחלשה יותר מן הפשטא הראשונה כדין טעמים מתרדפים, כמ"ש המדקדקים, ואכמ"ל.

²³ אמנם בסמיכות היתה האות טית של "חטאת" צריכה להנקד בפתח. מ"מ לפי מבטא רוב הספרדים ההוגים את הקמץ הרחב כפתח, צריך להקפיד יותר בהפסקה שלא ישמע כסמיכות.

²⁴ וה"ה גם לשאר המפסיקים השלישים - שני גרישין, פזר, ותלשא ימנית, שהם מפסיקים קלים יותר מן הפשטא ע"כ יש להפסיק בפשטא יותר מהם.

²⁵ לא - חמורו של אחד מהם - נטלתי.

²⁶ ובהמשך דבריו מקיים את התיבה גם באופן אחר. ע"ש.

²⁷ כדין טעמים המתרדפים. וע"ע בהערה הבאה.

"הָלֹא־הִמָּה בְּעֶבֶר הַיָּרְדֵּן אַחֲרֵי דָרֶךְ מִבּוֹא הַשָּׁמֶשׁ" (דברים יא, ל) - צריך להפסיק מעט במילת "אחרי" מפני הפשט כמו שכתב רש"י ז"ל.²⁸

נתבונן בפסוק שבפרשת ראה "וְהָאִישׁ אֲשֶׁר־יַעֲשֶׂה בְּזָרוֹן לְבָלְתִּי שָׁמַע אֶל־הַכֹּהֵן הָעֹמֵד לְשֵׁרֵת שָׁם אֶת־יְיָ אֱלֹהֵיָהּ" (דברים יז, יב) - למרות שהמילה "הָעֹמֵד" באה בטעם מפסיק, הפסקתה קלה מן הפשט, וזאת למרות שמסלולים בה יותר. לכן צריך להפסיק מעט במילת "הכהן" ואח"כ לומר "העומד לשרת שם", והכוונה שתפקידו של הכהן הוא לשרת שם, אבל אם לא יפסיק כהוגן ויחבר "שָׁמַע אֶל־הַכֹּהֵן הָעֹמֵד" (ויפסיק כאן עבור השני גרישין) ישמע כאילו בא לתאר את אופן עבודתו של הכהן שהיא בעמידה דווקא, ואין זאת הכוונה בפשט הפסוק הזה.²⁹

"אֲרָמִי אֲבִיר אֲכִי" (דברים כו, ה) - העיר המדקדק רוו"ה בספרו הבנת המקרא שגם בעל הטעמים הסכים עם פירוש רש"י ות"א ("ש'אובד" פועל ו"אבי" פעול) שהרי הפסיק מלת "אֲרָמִי" בפשט ו"אובד" במשרת להצמידו עם "אבי".

במאמר יפתח למלך בני עמון "יִשְׁפֹּט יְיָ הַשָּׁפֵט הַיּוֹם" (שופטים יא, כז, הפטרת פרשת חקת) - יש להתבונן, וכי ה' הוא השופט רק היום? אלא ודאי שצריך להפסיק בפשטא ולהפריד את מילת "השופט" ממילת "היום" דקאי על לעיל מיניה, ור"ל היום, ישפוט ה' בין בני ישראל ובין בני עמון. ובמגילת אסתר "לְהַשְׁמִיד לְהַרְגוֹ וּלְאַבֵּד אֶת־כָּל־הַיְּהוּדִים מִנְּעֵר וְעַד־זָקֵן טָף וְנָשִׁים בְּיּוֹם אֶחָד" (ג, יג) - יש להקפיד להטעים היטב את הפשטא המפסיק שבתיתבת וְנָשִׁים, בניגון מפסיק יותר מהגריש שבתיתבת וְעַד־זָקֵן, שלא ישמע שביום אחד עולה רק על טף וְנָשִׁים, בעוד שמתחס לכולם מִנְּעֵר וְעַד־זָקֵן טף וְנָשִׁים.

יש לציין שהמפרשים לא עמדו על כל טעם וטעם להסביר למה הוא מפסיק או מחבר, שאין לדבר סוף. מ"מ נוכל גם אנחנו להבין דבר מדבר למרות שלא מצאנוהו מפורש במפרשים. וכדוגמת מ"ש הגר"י רצאבי שליט"א בנפלאות מתורתך על הפסוק בעניין המרגלים "וַיִּשְׁלַח אֹתָם מִשָּׁה לְתוֹר אֶת־אַרְצָן כְּנָעַן" (במדבר יג, יז) וז"ל: הרגיש משה כעת³⁰ כי חלוקים הם בדעתם ממנו ... לפיכך באה תיבת "אוֹתָם" כאן בטעם פשטא, להורות על החילוק וההפרדה בינם לבינו. מה שאין כן לעיל, אף שְׁנַאֲמַר בלשון הזה עצמו ... מכל מקום שם תיבת "אוֹתָם" מחוברת בטעם מארכה לתיבת "מִשָּׁה", כי אז עדיין היו בצדקתם.

ובדומה לכך אפשר לומר על ההפסקה של הפשטא הראשונה בתיבת "אתה" בפסוק "וְאֶל־מֹשֶׁה אָמַר עֲלֶה אֵלַי אֶתְּהָ וְאֶהְרֹן נָדָב וְאֶבְיָהוּא" (שמות כד, א), ולתת לה טעם, שמשה לחוד ואהרן ובניו לחוד, כמו שכתוב לאחר מכן "וְנָגַשׁ מֹשֶׁה לְבַדּוֹ אֶל־יְיָ וְהָם לֹא יִגָּשׁוּ".

והנה בפסוק "וַיֹּאמֶר יְיָ פְתָאֵם אֶל־מֹשֶׁה וְאֶל־אַהֲרֹן וְאֶל־מִרְיָם" (במדבר יב, ד) יש לתת טעם מדוע מילת אַהֲרֹן מופסקת בפשטא ונמצאו משה ואהרן לחוד ומרים לחוד. אנחנו יכולים לומר טעם מדעתינו (למשל שמרים לבדה נענשה).

היות ומחמת הגלות הארוכה איננו יודעים את כל רזי טעמי המקרא, ולכן לכתחילה עלינו להקפיד על מפסיק ומחבר, שאיננו יודעים בדיוק היכן משנה משמעות והיכן לא. וכתב המ"ב סימן קמ"ב ס"ק ד מספר שלחן עצי שטים שגם בנגינת הטעמים כשהענין משתנה עי"ז כגון שקרא משרת במקום מפסיק³¹ מחזירין אותו (ודלא כמו שאומרים ההמון שאם קרא את השם אין מחזירין בטעה בנגינה). עכ"ל.³²

²⁸ וא"ת שצריך להפסיק בתיבת דרך מפני שמוטעמת בתיבת? ובפרט שהתיבת והפשטא אחד הם מבחינה דקדוקית כמ"ש לעיל. אמנם כן הוא אבל ידוע שכל טעם שבא פעמיים אחד אחרי השני (טעמים מתרדפים), הראשון מפסיק יותר מן השני.

²⁹ אמנם בספרי נדרש כן.

³⁰ משא"כ בפסוק ג שהוא בטעם קדמא מחבר אותם למשה עדיין לא היו חלוקים ע"כ נאמר כולם אנשים.

³¹ ומלשונו נראה שרוב ככל המפסיקים והמשרתים משנים משמעות, וצ"ל שמה שהטעמים בד"כ לא משנים משמעות היינו באופן ששינה בנגינת הטעם כגון שעשה סלסול של זקף קטן במקום סלסול של זקף גדול, אבל אם שינה בין מפסיק למחבר או בהטעמה בין מלעיל למלרע - קרוב הדבר לשנות משמעות.

³² ובטעות שאינה משנה משמעות מ"מ יש לגעור בו. והקורא צריך להכין את הפרשה היטב ולקוראה לכתחילה עם כל דקדוקיה כולל טעמי המקרא.

בנוסף לאמור לעיל צריך לדעת שהפשטא כטעם מפסיק גורמת להדגשת בג"ד כפ"ת שלאחריה בדגש קל, ואין די בהדגשת הבג"ד כפ"ת בלי לעשות הפסקה לפניה, דהוי כתרתי דסתר, שההפסקה היא הגורמת לדגש.

יש לציין שעל טעויות של מפסיק ומחבר קשה להחזיר את הקורא תוך כדי הקריאה, כי צריך להחזירו על כל רצף המילים, שלא כמו רוב השגיאות שבהם צריך להחזיר רק על מילה אחת או שתיים בעייתיים, וקל יותר להעיר לו.

עד כאן דובר על כך שלא יעשה את הפשטא המפסיק – מחבר. אבל צריך גם לשים לב שלא לעשות להיפך, שלא לעשות את הקדמא המשרת – מפסיק.

ומנהג היה אצל יהודי בבל, לעשות את הקדמא³³ והפשטא שווים, שניהם מפסיקים, וקראו לשניהם קדמא, וכן נדפס בלוחות הטעמים רק קדמא בלא פשטא. ולפי האמת צריך להבחין ביניהם. וכן למדנו מ"ר הרב יוסף עזרא זליכה זצוק"ל, והורה שיש להוסיף ללוח הטעמים גם את הפשטא בנוסף לקדמא (ולאזלא).

והרי זה יכול לשנות משמעות כמו למשל בפסוק "כָּרַע שָׁכֵב כְּאַרְיֵי וּכְלָבִיא מִי יְקִימוּנוּ" (במדבר כד, ט) שאם יפסיק במילת "כרע" יכול להשמע שרק שכב כארי ובאמת גם כרע וגם שכב, כארי.

וכן בפסוק "וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בָּיִנוֹם הָרְאשׁוֹן פָּרִי עֵץ הָדָר כַּפֹּת תְּמָרִים וְעֵנָף עֵץ-עֵבֶת וְעֵרְבֵי-נָחַל" (ויקרא כג, מ) שאם יפסיק במילת "פרי" יהיו בידיו חמשה מינים ולא ארבעה: "פרי", ועץ הדר, וכפות תמרים וכו'...

וכן "שְׁמַעְנוּ אֲדֹנָי נְשִׂיא אֱלֹהִים אֲתָהּ בְּתוֹכֵנוּ" (בראשית כג, ו) שאם יפסיק במילת נשיא יהיה ההמשך "אלהים אתה בתוכנו" ולא זה המכוון בדברי בני חת.

וכן "וַיַּעֲנוּ בְנֵי-יִשְׂרָאֵל אֶת-שִׁמְךָ וְאֶת-חֲמוֹר אֲבִיו בְּמִרְמָה וַיִּדְבְּרוּ" (בראשית לד, ג) שאם יפסיק בשם שכם, יכול להשמע שבני יעקב ענו לשכם דברים כהו"יתם שלא במרמה, ואילו רק את חמור אביו ענו במרמה, ולא היא כי "במרמה" חוזר על שניהם.

ואם תבוא הקדמא על מילת שלילה יכול להשמע דווקא לחיוב כמו "וְאִם-לֹא תֵאבְדָה הָאִשָּׁה לְלֶכֶת אַחֲרָיִךְ" (בראשית כד, ח) שאם יפסיק במילת "לא" ישמע ההמשך כאילו הוא אומר: אלא שכן תאבד האשה ללכת אחריך,³⁴ וכן "אִם-לֹא הִבִּיאתִי אֵלֶיךָ וְהִצַּנְתִּיו לְפָנֶיךָ" (בראשית מג, ט) שעלול להשמע שאם לא אז כן הביאתי אליך. או למשל "אֵל-נָא תְהִי מְרִיבָה בֵּינִי וּבֵינֶךָ" (בראשית יג, ח) שאם יפסיק באל-נא ישמע מההמשך כאילו כן רוצה שתהיה מריבה ביניהם, ולא היא.

ויש שיכול להשמע ככפירה ח"ו אם ישבש את הפסוק "וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחָר יְיָ אֱלֹהֵיכֶם בּוֹ" (דברים יב, יא), שאם יפסיק לאחר שם ה' ישמע מההמשך שאלקיכם בו.³⁵ ובכלל בהרבה מקומות אם יפסיק בקדמא ישבש את ההבנה של הסמיכות בין המילים כמו בפסוקים "וַיְהִי בַיּוֹם דָּבָר יְיָ אֱלֹהֵי-מִשְׁחָה בְּאַרְצֵי מִצְרָיִם" (שמות ו, כח) או "וַיִּסְעוּ כָל-עַדְת בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל מִמִּדְבַּר-סִין" (שמות יז, א).

ועוד שאם יפסיק בקדמא לא יעלה יפה רפיון בג"ד כפ"ת כמו בפסוק "לְפָנָיו לֹא-הָיָה כֶּן אֲרֶבֶה כְּמֹהוּ" (שמות י, יד) או שלא יעלה יפה הדגש של אתי מרחיק כמו בפסוק "הַשִּׁבְעָה לִי בְּאֵלֵהֶם הַגִּדָה" (בראשית כא, כג).

המורס מכל האמור שיש להקפיד לעשות הפסקה בטעם פשטא ולא לחברה ברהיטות למילה הבאה אחריה, משא"כ בטעם הקדמא המשרת שיש לחברה למילה הבאה אחריה ולא להפסיק בה.

³³ שאינו האזלא שלפני הגריש.

³⁴ וכמו למשל בפסוק "וַיֵּאמֶר אֲלֵהֶם לֹא כִי צָחָקְתִּי" (בראשית יח, טו) שההפסקה במילה "לא" באה לשלול את האמור לעיל "לֹא צָחָקְתִּי" ולומר שדווקא כן צחקה שרה. כיוצא בזה אמרו בבבא קמא (צג.) יש "הן" שהוא כ"לאו", ויש "לאו" שהוא כ"הן" (אלא ששם הכוונה היא להבדל אם אומרו בניחותא או בתמיה).
³⁵ ודומה לטעות הנפוצה של ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכו (במקום בתוכם).

וידועים דברי הראב"ע (ישעיהו א, ט) שעיקר גדול הוא לשמור דרך הטעמים. ועוד אציין לאחד מיני רבים, לפירוש אוצר נחמד על הכוזרי (סימן עח מן המאמר השני) שכותב: מחמת שמדקדקים בשעת הקריאה לקרוא בענין החבור מקום המחובר, ולהפסיק במקום ההפסק, זאת הפעולה עושה רושם בנפש להכיר פירוש הדבר (דהיינו הפירוש הנכון) במקרא, ומאחר שמבין הפירוש וממשיך הדבור לפי הפירוש, מכניס בדמיונו הזכרון, כי אם יצורף פעולה אל המחשבה יתחזק הזכרון בו כנודע בטבע.

יִישָׁר כּוֹחַ לְכוּתָב. יש עדות שפשטא כפול הבא במלה שהיא מלעיל כידוע (וכמבואר בדברי ידידנו), קוראים לטעם הזה 'תרי קדמין' ומשנים במקצת את המנגינה שלה.

יש כתבי יד שאינם מציינים בכל מקום את הפשטא בהברה המוטעמת אם המלה מוטעמת מלעיל, וסומכים בזה על הקורא. ובעיקר במלים המסתיימות בפתח גנובה לפני גרונית.

למשל וַיִּבְנוּ-שָׁם מִזְבֵּחַ לַעֲזָרָה זֹאת בַּמִּדְבָּר לֹא כֹה מִלְּקֹנֵי בְכֹ"י לְנִינְגֵרַד מְסוּמֵן גַּם בְּקוֹ"ף. יתכן בגלל הוֹי"ו שֶׁלפְּנֵי הַחֵי"ת. ואכן בחיפוש במפעל הכתר של בר-אילן מתברר שבמלה רוח למשל מסומן תמיד פשטא כפול.

תָּן לְחֶכֶם וַיִּחְכַּם-עוֹד

אנא שלחו את הערותיכם!

הכתובת למשלוח: eliyahule@gmail.com
הערות מתקבלות גם באנגלית.

הודעה מאתר "לדעת" כאן תוכלו להוריד גליונות פרשת השבוע מדי שבוע (גם גליוננו מופיע שם): <http://www.atlada.info/gilyonot.aspx>

מאמרנו מופיע **ונשמר** באוצר החכמה בפורום דקדוק ומסורה
<http://www.otzar.forum.org/viewtopic.php?t=10317&p=272195#p272195>

אֵם אֶתָּה מִתְעַנִּין
בְּהַבְטִים הַלְשׁוֹנִיִּים שֶׁל הַתּוֹרָה
(לְשׁוֹן הַמִּקְרָא, הַמְשָׁנָה, הַתְּלָמוּד וכו')
אֶתָּה מוֹזְמֵן לְהַרְשֵׁם (בְּחֵם)
לְקַבֵּל דּוֹא"ל בְּעוֹשֵׂאִים לְשׁוֹנִיִּים
בְּתוֹבָת: maanelashon@gmail.com
☺ בּוֹא לְהַחֲכִים אֶת עֵצְמְךָ וְאֶת שִׁאֵר הַמְּכֻתָּגִים ☺